

РЕЦЕНЗІЯ

офіційного рецензента на дисертацію Червінчук Аліни Олегівни на тему
**«ФЕНОМЕН ВІЙНИ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНИ
2015-2018 рр. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ВОЄННОЇ ДОКУМЕНТАЛІСТИКИ)»**,
поданої на здобуття наукового ступеня доктора
філософії в галузі журналістики

В умовах широкомасштабного вторгнення Росії в Україну інтенсифікувалися запити громадянського суспільства щодо осмислення початку російської агресії проти України в 2014 році, відповідно фокус уваги зосереджено на правдивій інформації, що пояснює увагу до історій людей у війні, до розслідувань, журналістських репортажів тощо. Формування тренду документальної літератури, літератури факту, у жанрі нон-фікшн простежується після подій 2014 р. – Революції Гідності на Майдані, окупації Криму, початку російсько-української війни, АТО. А. Кокотюха у 2015 році на порталі «Еспресо» зазначав: «Тренд цього річного "Книжкового Арсеналу", який проходить у Києві – війна й волонтери, точніше, книги на згадані теми. Окрім збірників у стилі нон-фікшн, автори яких розповідають про власний та чужий волонтерський досвід, є збірники публіцистики. Їхні автори або побували в зоні АТО, повернулися звідти й діляться враженнями, або опікуються фронтовиками в тилу, і так само описують власний досвід. ...Книги зарубіжних авторів про виживання в умовах війни, цілком придатні для втілення в українських реаліях, адже війна завжди війна. І політично-дослідницька аналітика на кшталт "Гібридної війни" Євгена Магди. Донедавна в Україні про "гарячі точки" системно писав лише журналіст А. Цаплієнко. Причому як гостросюжетні художні твори ("Екватор. Чорний колір&білий колір"), так і нариси та нон-фікшн ("Р.О.В. Люди війни"). І то він спирався винятково на власний досвід та

враження, отримані під час відряджень до зон бойових дій за межі своєї Батьківщини. Проте навіть минулого року, коли почалося збройне україно-російське протистояння, видані в нас книги сучасних грузинських авторів про подібні війни в Грузії все одно сприймалися як розповіді про речі, котрі не торкаються українців». Цікаво, що у спостереженні А. Кокотюхи у згадках про воєнну документалістику А. Цаплієнка, українського журналіста, військового кореспондента, автор наголошує на винятково власному досвіді фахівця, викристалізовуючи тим самим проблематику пошуку балансу між громадянською активністю та журналістською неупередженістю в умовах історико-політичних трансформацій, збройних конфліктах тощо. Відповідно, актуалізувалося питання журналістських стандартів в умовах війни.

Погоджуємось, з професором Ю. Бідзілею, який рефлексуючи на події вже широкомасштабного вторгнення Росії в Україну, зауважив, що збройні конфлікти у світі засвідчили, що стандарти журналістики мирного часу абсолютно не працюють в умовах війни: окрім того, що зросли вимоги до професійних медійників щодо максимальної об'єктивності й перевірки фактів, що в умовах війни зробити інколи вкрай важко; змінилися професійні орієнтири на західну журналістику, яка в контексті висвітлення війни в Україні не завжди демонструвала зразки медіастандартів; змінився стандарт і щодо балансу думок, зокрема жертви й агресора, адже російський медіапростір ніколи не визнає свої дії неправомірними й злочинними; чутливі матеріали журналістів можуть слугувати доказами воєнних злочинів держави-агресора, а відтак стають не лише інформуванням, а й документуванням.

У цьому контексті наукова робота А.О. Червінчук є беззаперечно актуальною, обґрунтованою «необхідністю дослідження воєнної документалістики, що репрезентує зафіксовані авторами передумови розгортання воєнного конфлікту на Сході, перебіг подій, свідчення безпосередніх учасників, обумовлена потребою системного аналізу способів та

форм актуалізації здобутого українцями досвіду війни, змодельованих авторських уявлень про війну як феномен сучасності, його місце в новітній українській історії» (сторінка 2 дисертації).

Ступінь обґрунтованості наукових, положень і висновків, сформульованих у дисертації. Обґрунтованість та достовірність наукових положень та висновків, на нашу думку, забезпечена тим, що авторка детально розглянула основні праці дослідників, у фокусі аналізу яких були особливості сучасного інформаційного простору та специфіка трансформації медіареальності; особливості наративного способу організації оповіді; аспекти визначення ролі та статусу автора твору; дослідження медіадискурсології та комунікаційного впливу на адресата повідомлення, а також журналістські підходи до побудови комунікації з учасниками війни, які переживають травматичний досвід; специфіка репрезентації некомбатантами реалій війни. Обґрунтованість результатів дослідження підтверджується чітко окресленим основним термінологічним апаратом, який використовується в дисертації: «воєнна документалістика», «документальний контент», «комунікаційні стратегії», «наратив», «концепт»; застосуванням оптимального комплексу методів дослідження, які детально охарактеризовані у «Вступі» (описовий; компаративний; структурний; наративний; герменевтичний та метод якісного контент-аналізу).

В ході написання дисертації А.О. Червінчук отримала цілком *об'єктивні науково обґрунтовані результати дослідження* особливостей репрезентації війни на Сході України в українській воєнній документалістиці. Дослідження надало можливість здійснити системний аналіз української документальної літератури про воєнні дії на Сході України на основі дослідження способів організації та репрезентації матеріалу у воєнній історії, виявлення комунікаційних намірів авторів та визначення концептуалізованих уявлень про війну як феномен; визначити стратегії репрезентації воєнної документальної

історії, що узалежнені від статусу комунікантів як спостерігачів за подіями, журналістів, некомбатантів («емоції війни», «хроніка війни», «буденність війни») та учасників подій, комбатантів («війна як екзистенційний досвід», «війна як альтернативна реальність», «війна як воєнний досвід») та запропонувати концептуальну модель репрезентації війни в українській документалістиці, що базується на аналізі концептів «війна», «воїн», «ворог» із систематизацією уявлень некомбатантів та комбатантів про феномен війни.

Дисертація складається зі вступу, трьох розділів із висновками, загальних висновків та списку використаних джерел. Текст оформлено відповідно до встановлених вимог. Головні положення дисертації викладено професійно, логічно, послідовно та аргументовано.

У першому розділі дослідження проаналізовано інформаційний простір та тему війни на Сході України у вітчизняному його сегменті. У цьому контексті авторка слушно приділяє увагу технікам та підходам, що формують медіареальність, зокрема використанню фреймування (подання інтерпретацій подій або встановлення певних рамок; тобто те, що за межею, не цікавить засоби масової інформації і відповідно не повідомляється аудиторії), наративізації, демонстрації подій залежно від редакційних інтересів, репрезентації суспільних явищ як видовища (із посиланням на працю Г. Дебора «Суспільство спектаклю»), «віртуалізації конфлікту», що, у свою чергу, потребує наповнення символами та історією, концептуалізації тощо. Аліна Олегівна справедливо зауважує щодо різних комунікаційних стратегій ЗМІ в репрезентації війни на Сході України – «вразити», «спрогнозувати можливий сценарій розвитку подій», проінформувати тощо.

У підрозділі «Наративний спосіб організації воєнної документальної історії та концептуалізація війни» дослідниця наголошує, що «репрезентація історій досвіду війни у форматі збірки формує панорамніше та ширше уявлення про війну не тільки конкретної особи, а спільноти осіб, що демонструє читачеві

інтерсуб'єктивне, неспроцужане, контраверсійне, строкате і саме тому адекватне уявлення про війну» (*сторінка 45 дисертації*).

Міркуванням дослідників щодо статусу комунікантів твору, зокрема документального (підготовленого некомбатантами та комбатантами), від чого безпосередньо залежить спосіб осмислення та концептуалізації описуваного феномену війни, приділено увагу у підрозділі «Комунікант-наратор документального твору в умовах воєнного конфлікту». Підкреслено і дискусійні положення експертного середовища щодо особливостей етики «мови війни» у текстах. Дослідники переконані, що при висвітленні воєнних дій журналістами, передусім потрібно дотримуватися стандартів журналістики та враховувати інтереси аудиторії, варто обережно поводитися з отриманими відомостями (з метою уникнення паніки та емоційної напруги у суспільстві).

Дисертанткою виявлені тенденції, що висвітлення феномену війни в інформаційному просторі України: тяжіння до дотримання принципів журналістики війни (концентрування уваги на насиллі), а не – журналістики миру (потребує аналізу причин та спрямованості на досягненні домовленості між конфліктуючими сторонами); тенденції до спрощення відомостей про досвід війни, що проявляється у висвітленні подій поза контекстом, демонстрації фрагментів війни, а також виявлення протилежного тренду – наративізації подій з апеляцією до емоцій аудиторії (співчуття /співпереживання).

Другий розділ дисертації «Феномен війни на Донбасі з позиції автора-спостерігача за подіями» фахово структуровано, аби продемонструвати, що професійні комуніканти відіграють серйозну роль у формуванні сучасного воєнного дискурсу та у створенні фактуального типу репрезентації воєнних дій на Сході України – засобами формування документального наративу некомбатанта як способу репрезентації війни, де у фокусі комуніканта – емоції, хроніка та буденність війни; та формування документального наративу

некомбатанта як чинника формування концептуалізованого бачення війни з виокремленням концептів «війна», «воїн», «ворог».

Науковиця дійшла висновків, що у збірках воєнної документалістики «ворога змальовано як агресора, мучителя, маргінала, боягуза. Воїна продемонстровано як професіонала, захисника, борця. Війна продемонстрована як така, що змінила картину світу, є загрозою для всього населення та несе смерть, страх і страждання. Окрему увагу у збірках приділено жінкам-військовослужбовицям, які брали безпосередню участь у війні на Сході України» (*сторінка 136 дисертації*).

У третьому розділі рецензованої дисертації охарактеризовано збірки воєнної документалістики з позиції автора-учасника подій, де акцентуалізовано емоційну насиченість, чіткі виявлення позиції та волі автора-розповідача завдяки використанню «я-наративу», хронологічний та нехронологічний підходи у способах викладу подій, фрагментарність розповіді через демонстрацію дискретних історій-епізодів, що визначає виклад окремих фрагментів здобутого авторами-учасниками подій досвіду, які орієнтувалися на зроблені власноруч записи вражень безпосередньо на полі бою.

Дисертантка слушно типологізує виявлені авторські комунікаційні стратегії за способом репрезентації війни: війна як екзистенційний досвід, як альтернативна реальність, як воєнний досвід. Авторка аргументовано доводить, що автори-учасники подій не намагалися здійснювати вплив на аудиторію, основним наміром комбатантів було відрефлексувати, систематизувати та продемонструвати персональний досвід війни, і вони, на відміну від авторів-спостерігачів за подіями, не намагаються встановлювати комунікаційні рамки для сприймання та розуміння аудиторією репрезентованого матеріалу. Фіксація війни у воєнній документалістиці реалізовується за висновком дослідниці у кількох ракурсах: атмосфера (особливий хронотоп, в якому перебували герої);

випробування (його потрібно пройти та вижити); буденність (війна – це явище, до якого можна звикнути, пристосуватися).

Про те, що дисертантка успішно впоралася із визначеними завданнями, свідчить також і підсумковий компонент дослідження – ґрунтовні висновки, що вирізняються повнотою, мотивованістю та лінійною аргументацією, містять підтвердження гіпотези про те, що «некомбатанти та комбатанти як комуніканти воєнної документалістики діють задля реалізації різних комунікаційних стратегій, що обумовлено їхнім статусом та авторськими інтенціями, проте всі вони значно розширили уявлення про специфіку та розгортання бойових дій на Сході України завдяки осмисленню, оцінюванню, систематизації й концептуалізації отриманого досвіду, що відповідало запитам аудиторії щодо розширеного, об'ємного, неупередженого та адекватного інформування про той страшний досвід, що його набуває нинішнє покоління українців» (сторінка 6–7 дисертації).

Основні ідеї та результати здійсненого дисертанткою дослідження отримали достатнє висвітлення в наукових виданнях: опубліковано 9 наукових статей (серед них українські фахові, закордонні видання та стаття у колективній монографії), видано одноосібну монографію, опубліковано матеріали та тези доповідей на наукових конференціях.

Відзначаючи безсумнівні наукове і практичне значення дисертації вважаємо за доцільне попросити Аліну Олегівну дати відповіді не декілька запитань та відрефлексувати на побажання та зауваження:

1) Зважаючи на те, що дисертація як потужне аналітичне дослідження ставить за мету рівень аналізу, а не розуміння (за таксономією Блума), то у меті дисертації варто було б компоненту «сформувати комплексне уявлення щодо способів репрезентації досвіду війни на Сході України в сучасній українській воєнній документалістиці» замінити на таке формулювання «проаналізувати способи репрезентації досвіду війни на Сході України в сучасній українській

воєнній документалістиці», і, уточнюючи цей дослідницький приціл урахуванням статусу автора твору як некомбатанта (професійного комуніканта-журналіста), комбатанта (учасника бойових дій) під час виявлення авторської позиції та комунікаційних стратегій, зауважити, що вони «використовуються для осмислення феномену війни, проте, можливо, не для «побудови соціокультурного образу сучасної української воєнної історії» (авт. – для уникнення недоречної стилістичної комбінації, як-то «соціокультурний образ історії»), а для репрезентації документального наративу сучасної української воєнної історії.

2) На сторінці 18 дисертації науковиця зазначає, що «у контексті проблеми репрезентації трагічного сучасного досвіду України, а саме воєнних дій на Сході України з 2014 року, які 24 лютого 2022 року набули нового формату, – розширилися до повномасштабної війни, потребує окремої наукової уваги, детального вивчення та осмислення». І хоч авторка зосереджує увагу на аналізі воєнної документалістики, що стосується воєнних дій на Сході України з 2014 року, варто, на нашу думку, все-таки згадувати і про окупацію Криму, аби не деформувати воєнний дискурс України з 2014 року.

3) Якими критеріями та якою механікою послуговувалась дисертантка, формуючи джерельну базу дослідження? І чому як об'єкт аналізу були обрані лише друковані твори, а не включно, наприклад, із документальним кіно, що також входить у поняття «воєнна документалістика» та формує потужну смислову оптику на контексти війни.

4) У пункті «Методи дослідження» (сторінка 23 дисертації) дослідниця зазначає: «У процесі аналізу документальних творів пріоритетною задачею для нас було виявлення спектру впливу феномену війни на Сході України на журналістів, учасників бойових дій та соціум в цілому», проте в корпусі окреслених завдань такої компоненти не зазначено, адже виявлення спектру впливу феномену війни вимагало б інших релевантностей між змістом

та підходами й методами дослідження, тож, певно, цей узагальнений фрагмент не вартує такої акцентуації. Хоча в теоретичній частині авторка звертає увагу на «відслідковування особливостей інформаційного простору, що безпосередньо впливають на способи представлення воєнної дійсності та водночас визначають логіку поведінки комунікантів, які формують український воєнний дискурс» (сторінка 27 дисертації).

5) Потребує уточнення засвідчене в науковій новизні положення, що «набуло подальшого розвитку розкриття рівня впливовості та настановності воєнної документалістики, що узалежнено від володіння професійними соціальнокомунікаційними навичками», адже заявлена позиція окреслює перспективу багатопланового вирішення питання, з урахуванням характеристик аудиторії, що змінилися в певній часовій перспективі.

При цьому відзначу, що висловлені зауваження і побажання жодним чином не применшують наукової цінності здійсненого дослідження – актуального, результативного, фундаментального за своїми висновками.

Дисертація «Феномен війни в інформаційному просторі України 2015–2018 рр. (за матеріалами воєнної документалістики)» є завершеною науковою працею.

Особливо хочу звернути увагу на наполегливий посил дисертантки зосередити погляди науковців на детально виокремлені комунікаційні стратегії авторських інтенцій під час формування інтертекстуального документального наративу України в умовах війни.

У цілому, узагальнюючи результати ознайомлення з дисертацією А.О. Червінчук «Феномен війни в інформаційному просторі України 2015–2018 рр. (за матеріалами воєнної документалістики)», можна засвідчити, що дисертація є самостійною науковою працею, виконаною особисто здобувачкою у вигляді спеціально підготовленого рукопису, містить оригінальні науково обґрунтовані результати і наукові положення, містить положення, що, дійсно,

представляють цінність для української журналістської науки. Відповідає вимогам до дисертацій, що подаються на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань – 06 Журналістика за спеціальністю 061 – журналістика. Авторка дослідження, Червінчук Аліна Олегівна, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії в галузі журналістики.

Рецензент:

доктор наук із соціальних комунікацій, доцент,
професор факультету журналістики

Запорізького національного університету

В.А.

В. А. Ковпак

Підпис В.А. Ковпак завідує

ВЧЕНИЙ СЕКРЕТАР
Запорізький національний
університет

О.А. Троцько